

Keresztes Veronika: A Pozsonyi Jogakadémia története (1777–1914). Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2022, 198 p.

Két rövid megjegyzéssel indítanám ennek a könyvnek az ismertetését. Az első az általam kedvelt reformkori magyar tanáregyéniség, ismert statisztikus, Magda Pál distinkcióját illeti, amelyben megkülönbözteti egymástól saját „külső” és „belső élettörténetét”. Az ún. külső élettörténet a kronológiai sorokat foglalja magában: mikor mi történt vele, mikor mit cselekedett. Ezeknek az eseményeknek a belső összetevőit tartalmazza aztán a belső élettörténet, amely a valódi összefüggéseket, a tettek mozgatórugóit tárja eléink. Az első történet elegendő a beazonosításhoz, a másikkra viszont a megértéshez van szükségünk. A másik megjegyzésem a történetírói módszertannal függ össze, konkrétan a filozófiatörténet, még pontosabban a magyar filozófiatörténet metodológiájával. A szellemtörténeti iskola egyik jelentős, két háború közötti képviselője, Joó Tibor szerint a filozófiatörténet szintetikus feldolgozása csakis úgy történhet meg, hogy tekintetbe veszi a szellemi összefüggések egész rendszerét, vagyis egy szinoptikus szemléleten alapul. Ezt azonban meg kell előznie egy pozitívista anyagfeltárásnak, mert anélkül a szintézis a semmit markolná meg.

Ezt a két megjegyzést azért bocsátottam előre, hogy előre megmagyarázzam a bizonyítványomat. Mégpedig azt, hogy Keresztes Veronika könyve egyrészt némi csalódást okozott nekem, másrészt azonban igazat kellett adnom a szerzőnek abban, hogy az általa kitűzött célt – mármint a Pozsonyi Királyi Akadémia – történetének bemutatását elvégezhesse. És ha már a kutatott intézmény elnevezésénél tartunk, hadd vegyem előre az egyik legnagyobb dilemmámat: a könyv címét. Az ugyanis a „Pozsonyi Jogakadémia” történetét ígéri. Mégpedig 1777-től 1914-ig. Csakhogy az az intézmény 1850-ig, amíg az Entwurf rendelkezései nyomán meg nem szüntették a királyi akadémiákon a bölcsész-

karokat, tudomásom szerint az Academia Regia Posoniensi elnevezést viselte, vagyis nem kimondottan jogakadémiaként működött. Az első és a második Ratio Educationis rendelkezései nyomán a királyi akadémiákon mindenütt voltak bölcsészeti karok, amelyek megalapozták a jogi, orvosi, teológiai tanulmányokat. Így volt ez mind Pozsonyban, mind Kassán. Jogakadémiaként ez az intézmény – és azt a szerző alaposan dokumentálva be is mutatja – 1855-től 1874-ig állt fenn. Utána Pozsonyi Jog- és Államtudományi Karként volt feltüntetve. 1875-től 1886-ig pedig működött mellette egy Bölcsészettudományi Kar is egy filozófiai, három filológiai és két történettudományi tanszékkal. Valójában ez a Jog- és Államtudományi Kar olvadt bele aztán az 1914-ben beinduló Erzsébet Tudományegyetembe. Ez az elnevezésbeli egyenletlenség többször is megjelenik a könyv szövegében. Érdekes módon viszont a szlovák rezümé mintha rendbe tenné ezt.

Csalódásomat az is okozta, hogy – filozófiatörténeti előítéletekkel közeledve a szöveghez – az intézményben oktatott jogi diszciplínák leírását, azok összefüggéseibe állítását is vártam. Hiszen például a jogfilozófiai tanárai között voltak olyanok – Albély, Adámi, Brezanóczy, Virozsil stb. –, akik jelentősen befolyt a korabeli természetfilozófiai vitákba is. Az olvasás folyamán azonban rájöttem, hogy ezek a fenntartásaim az én elvárásaimat tükrözik, és nem alkalmazhatók a kötet elbírálásánál. Hiszen a szerző nem jogtörténeti diszertációt, hanem egy intézmény történetének a dokumentálását kínálja. Vagyis az a könyv, amit a kezemben tartok, intézménytörténetet nyújt. És mint ilyen megfelel a diszciplína követelményeinek. Sőt, valami olyasmivel szolgál, amihez nagyon szívesen nyúltam volna akkor, amikor a felső-magyarországi iskolai filozófia történetét kutattam: melyik felsőoktatási intézmény mikor, milyen körülmények között, hogyan alakult, milyen változásokon ment át, milyen volt a belső struktúrája, milyen tárgyakat és kik oktattak stb., stb. Ha tehát visszaté-

rek a kezdő megjegyzéseimhez, akkor azt kell konstatálnom, hogy a bemutatott könyvben a pozsonyi akadémia „külső” története egy alapos pozitivistá leírásban jelenítődik meg. Vagyis alapozható rá egy későbbi, „szinoptikus” feldolgozás, amelyből majd megtudhatjuk, milyen helyet foglalt el a pozsonyi jogi képzés a magyarországi jogi oktatás keretein belül. Persze, az már egy művelődéstörténeti produktum lesz.

Addig pedig állapítsuk meg: kezünkben van egy alapos intézménytörténeti monográfia, amelynek a formai hibái elenyésznek a feldolgozott irattári és szekundér irodalom pontos idézetei mögött.

Mészáros András

Dóbék Ágnes (szerk.): Könyvek magántulajdonban (1770–1820). Budapest, Reciti, 2020, 242 p. /Reciti konferenciakötetek, 6./

A könyv évszázadok óta fontos része az emberiség kultúrájának, s szerepe időről időre változik. Az újkor kezdetére datálható egy olyan fordulat, amelynek hozadéka lett a könyvhöz való hozzáállás átalakulása. Ekkortól figyelhető meg ugyanis az, hogy a könyv kezdett mindennapi használati tárggyá válni, ezzel részben párhuzamosan egyre több emberhez juthatott el, és a piaca is fokozatosan – bár viszonylagos lassúsággal – átalakult. A 2020 márciusában a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ tanácstermében megrendezett konferencián az 1770 és 1820 közötti fél évszázad magyarországi könyvkultúráját elemezték tudományos igényvel az ott megjelent előadók. Amint az e kötet előszavában is olvasható, ennek a kutatásnak vannak ugyan előzményei, de kevés mélyfúrásra került sor eddig, s a vonatkozó források is jórészt feltáratlanok maradtak. Ezt a hiányt igyekezett csökkenteni a fentebb említett tudományos tanácskozás és a szóban forgó kötet is, amely az ankéton elhangzott 13 előadásból 11-et ad közre nyomtatott formában. A kiadvány híven

tükrözi azt a sokszínűséget, amelyet ez a hatalmas kutatási téma jelent: az egyes tanulmányok rávilágítanak a könyv szerepének változosságára, a könyvgyűjtemények összetételének tarkaságára, az egyes személyek olvasottságára, az eltérő társadalmi státuszú és műveltségű olvasóknak a könyvekhez való viszonyulására.

A négy fejezetre oszló kötet általánosabb jellegű közleményekkel indít, majd a további három szekció egy-egy csoport könyvkultúráját elemzi. Az első egység három tanulmánya a könyvek magyarországi forgalm(azás)ának kérdését járja körül a könyv címében jelzett időszakra vonatkozóan. Monok István a könyvterjesztés és az olvasási szokások változásait festi le, s rámutat arra, hogy az 1830-as évekre a szellemi áramlatok és a könyvek befogadása tekintetében Magyarország mintegy fél évszázados késésben volt a Nyugathoz képest, mint ahogyan a szervezett könyvkereskedelem is csak lassan alakult ki, ezért nagy volt a kéziratot könyvterjesztés és a könyvtárak jelentősége. Granasztói Olga az irodalmi kulturális piacok működését elemzi, s kiemeli a könyvkereskedők szerepét, míg Vasné Tóth Kornélia írása már a speciálisabb témák felé közelíti a kötetet, ugyanis a Széchenyi Ferenc-féle gyűjteményben található ponyvairodalmat vizsgálja.

A második szekció a korabeli magyar köznemesség és az alsópapság könyves műveltségét mutatja be három esettanulmány segítségével. Horváth József a győri egyházmegye néhány falusi és mezővárosi katolikus plébánosának könyvtárát térképezi fel, segítségül hívva a levéltári forrásanyagot is. A szerző a tanulmányában bizonyítékokat hoz arra, hogy az elhunyt egyháziak hagyatékát gyakran a paptársaik szerezték meg, így a könyvek által közvetített ismeretanyag is öröklődhetett. Hegyi Ádám az alsó-baranyai és a békési református egyházmegyék lelkészi könyvtárait vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy a gyakran perifériának tekintett vidékeken is léteztek a fejlettebb régiókra jellemző művelődési rendszerek (például a közösségi olvasás). Simon Beáta a zalai köznemesség néhány magángyűjteményét mutatja be. Noha korábban már fog-

lalkoztak a történészek ezzel a témával, a szerző számos új adatot tud felsorakoztatni a hagyatéki leltárak elemzésével. Írásának legfőbb megállapítása, hogy habár a kortársak sokszor lesújtó véleményt formáltak meg a köznemesség műveltségéről, ezek az állítások gyakran felülvizsgálatra szorulnak.

A kötet harmadik egysége két főúr gyűjteményét ismerteti. Szabó Ádám a Teleki család pesti könyvgyűjteményéről szól, amely nemzedékek során át gyarapodó tudóskönyvtárként indult, majd végül az Akadémiai Könyvtár alapjává vált. Zvara Edina tanulmányából Görög Demeter könyvtárát ismerhetjük meg, amely tanúságot tesz arról, hogy Görög behatóan érdeklődött kora magyar irodalma iránt, s számos jelentős szerző (például Batsányi János, Versegly Ferenc, Révai Miklós) műveit gyűjtötte.

A negyedik fejezet az előző kettőtől eltérően nem egy-egy társadalmi réteg, hanem foglalkozási csoportok néhány reprezentánsának könyvkultúráját tárgyalja. Doncsecz Etelka közleménye Versegly Ferenc gyűjteményét ismerteti, az arról készült két jegyzék segítségével. Violáné Bakonyi Ibolya a csurgói református gimnázium muzeális könyvtárát mutatja be, amely több egykori Somogy megyei nemesi könyvtárat is magába olvasztott az évszázadok során. Dóbék Ágnes egy tragikus fiatalon elhunyt, kalandor szellemű pesti polgárfiú, Sauttersheim Ignác könyvgyűjteményéről közöl adatokat, amely a felvilágosodás számos jelentős művét magában foglalta.

A kötet szerzői mélyfúrás jellegű tanulmányai azt engedik sejtetni, hogy habár az itt közölt esettanulmányokból nem feltétlenül lehet általánosító megjegyzéseket levonni, a magyarországi rendiség utolsó évtizedének könyves műveltsége sokszínűbb és kiterjedtebb lehetett, mint azt vélénk. A kialakulóban lévő közgyűjtemények mellett számos magán-személy is rendelkezett kisebb-nagyobb könyvtárral, ám a vonatkozó források jelentős része még feltáratlan, s az is sejthető, hogy sok esetben (például köz- és kisnemeseknél) nem feltétlenül születtek olyan iratok, amelyekben összeírták volna az illető könyves vagyonát, vagy ha születtek is, a családi levél-

tárakkal együtt lappanganak valahol, netalán elpusztultak. A magyarországi könyvkultúra kutatása több évtizedes múltra tekint ugyan vissza, valójában még mindig keveset tudunk erről a témáról. Amint azt e kiadvány is bizonyítja, még bőségesen akad kutatnivaló a különböző társadalmi rétegek, foglalkozási csoportok, egyháziak, iskolák stb. könyvtárai, könyves műveltsége terén. Módszertanilag is fontos ennek a kötetnek a közreadása, hiszen az egyes tanulmányok támpontokat nyújthatnak a lehetséges források összegyűjtéséhez és feldolgozásához, s talán abban is segíthet ez a munka, hogy szélesebb körben is ismertté váljanak az újabb tudományos eredmények. Remélhetőleg nem csak a szakemberek, hanem a „céhen kívüli” olvasók számára is sok érdekességgel szolgálhat a fentebb bemutatott tanulmánykötet, és talán a téma kutatóit is további vizsgálódásokra ösztönözheti.

Bodnár Krisztián

Szabó Ádám (szerk.): „Anyai nyelvünk pallérozása”. Teleki József, az ismeretlen nyelvújító. Budapest, MTA Könyvtár és Információs Központ, 2020, 462 p. /A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei, 42. (117.)/

Jóllehet Teleki József gróf saját korának jelentős személyisége volt, és sokrétű tevékenységet fejtett ki (politikusként, íróként, egyháziaként, a Magyar Tudós Társaság alapító tagjaként és első elnökeként egyaránt maradandót alkotott), az utókor mégis szinte teljesen elfelejtette őt. Munkásságának az egyik legkevésbé ismert része a magyar nyelv megújításában játszott szerepe, noha fiatalon két fontos – egyébként az alább bemutatandó kötetben közreadott – pályaművét nyomtatásban is meg tudta jelentetni. A Magyar Tudományos Akadémia a Teleki-életműnek a nagyközönséggel való megismertetése végett tudományos kutatásokat indított a 2010-es évek végén, s több kötet publikálásával igyekezett pótolni az addig felhalmozódott hiányokat.

E kiadványsorozat egyik darabja a szóban forgó munka is, amely a történészek, nyelvészek, irodalomkritikusok számára egyaránt érdekes lehet. A kötethez Péntek János írt bevezetést, aki kiemeli azt a rendszerint kevés figyelemre méltított tény, hogy a nyelvújítási, nyelvápolási mozgalom több évtizedes (sőt, évszázados) folyamat volt. A köztudat ugyan leginkább Kazinczy Ferenc nevéhez és az 1810-es, 1820-as évekhez köti a nyelvújítást, ám Péntek felhívja a figyelmet arra, hogy Erdélyben már a 17–18. században is foglalkoztak a magyar nyelv ápolásának intézményesítési lehetőségeivel (példaként Pápai Páriz Ferenc vagy Bod Péter említhető). A Teleki család több tagja is tevékenyen kivette a részét a tudományos életből, hozzájuk köthető egyebek között a Magyar Tudós Társaság előzményeinek megteremtése, alapjainak lerakása, programjának kidolgozása (Teleki József édesapja például maga is írt nyelvezeti pályamunkát, s a Társaság előkészítő bizottságának elnöke is volt).

Teleki József egy olyan korszakban született 1790-ben, amelyben egyre szorosabban összekapcsolódtak a politikai és a nyelvi törekvések, és amelyben lassan körvonalazódni kezdett egy új nemzetfelfogás. Ezzel együtt a magyar közéletben mind erősebbé vált a nyelv-, valamint a nemzethaláltól való félelem, ami egyebek között a nyelvápolás iránti igényt is erősítette. Teleki esetében tehát egyszerre volt jelen a korszak hatása és a családi indíttatás, s Péntek János éppen azért tekinti jelentős személyiségnek a grófot, mert felismerte a kínálatban a lehetőségeket, és az elméleti tevékenység mellett nagyon fontos gyakorlati munkát is végzett. 1819–20 folyamán Teleki szinte a teljes ismeretlenségből tűnt fel a Marczibányi Intézet által kiírt kérdésekre válaszként megfogalmazott értekezéseivel, s ez az ismeretlenség azt is jelentette, hogy a fiatal gróf mindenkitől függetlenül, elfogulatlanul léphetett fel a nyelvújítás kérdésében.

Péntek János értékítélete szerint Teleki József a saját korának szellemiségével együtt élő, nyitott szemléletű fiatalember volt, olyan személy, aki ismerte a nyugati nyelvvelés fontosabb eredményeit, s azokat a saját mun-

kaiba is beépítette. A bevezető tanulmány tehát a nyelvújítás lelkes, de kiegyensúlyozott, a szélsőségektől tartózkodó híveként mutatja be a grófot, az általa készített pályamunkákat pedig a nyelvújítási csatározások „legérettebb, legkiegyensúlyozottabb” (11. p.) műveiként értékeli. Teleki *A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szólásmódok által* című írásában a nyelvújítás eredményeit és elméleti kereteit összegezte, míg az *Egy tökéletes magyar szótár elrendeltetése, készítése módja* című munkája lényegében véve az akadémiai szótári munkálatok előzménye lett. És bár Teleki József írott és gyakorlati életműve a kortársai számára még ismert volt, az utókor szinte teljesen elfeledte őt, s kiváltképpen igaz ez a nyelvveléssel foglalkozó értekezéseire. Éppen ezért tarthatjuk fontosnak és hiánypótlónak e kötetet, hiszen két, nehezen hozzáférhető és „elfeledett” írásművet ad ismét közre. Így e kiadvány segítségével teljesebbé válhat a nyelvújításról eddig kialakult kép.

Bodnár Krisztián

Tóth László: Hagyomány és identitás. Tanulmányok és esszék a (cseh)szlovákiai magyar irodalomhoz 2006–2021. Budapest, Magyar Napló – Fokusz Egyesület, 2022, 584 p. /Ráduszk Könyvek, 16./

Eleve reménytelennek tűnik röviden ismertetni Tóth László idén megjelent, válogatott irodalmi-kulturális írásait tartalmazó kötetét (tizenöt év termését). Nemcsak terjedelme miatt (584 oldal), azt már esetében megszoktuk, hogy lexikonszerű vastag műveket ír, hanem és főként azért a sok-sok új észrevételért, adalékért és összefüggésért, melyeket beépített, melyekre ráépítette ezt az opusát. S persze, noha annak rendje s módja szerint hátul fel van tüntetve a szövegek eredeti megjelenési helye, szerzőnk azért ebben sem tagadja meg magát: többnyire frissített, igazított, pontosított, toldott a korábbi szövegeken. A Tóth László-féle értekező próza (s ennek minden rövidebb változata: a futam, a karcolat, a vázlat stb.) egyik ismérve, hogy

bonyolult mondatláncokból áll, de ez az összetettség persze nem öncélú, hanem a kiegyensúlyozottságot szolgálja. A sok-sok közbevetés, beékelés, zárójel (és az írások precízen kiszabott címe) a mérlegelő, cizelláló író kézjegye: alig van olyan megállapítása, melyet ő maga ne súlyozna, árnyalna, gyakran nem is magát a megállapítást, hanem a hozzá való viszonyt relativizálja. Még a legapróbb helyeken is; azt írja: „értem”, s rögtön utána zárójelbe teszi: „érteni vélem”. Értjük ezt, mi, az olvasói, és elégedetten nyugtázzuk. Még a finomításokhoz: ebben a gyűjteményben tengernyi személynév (döntően írók, műfordítók, irodalomszervezők és irodalomtörténészek), intézmény neve, folyóiratcím és kötetcím sorakozik, de sok helyen bölcsen elhallgatja az illető – mondjuk így: a kevésbé korszerűen gondolkodó, kevésbé tehetséges – személy nevét (akik figyelemmel követik a szlovákiai magyar irodalmat és történéseit, azok úgyis tudják, kiről van szó, a többieknek meg nem a konkrét felelős az érdekes, hanem a jelenség). Egy kivételt találtam: Moyzes Ilona esetét (nem hiszem, hogy a rendszerváltás után születettek hallották volna a nevét), amikor is kategorikusan dilettánsnak nevezi, sőt mintha még haragudnék is rá, mondván, hogy ezt a nevet csak egyetleneszer hajlandó leírni – de indokoltnak tűnik az eljárása, mert Grendel Lajos egyik korai (MI novelláskötetéről szóló, lesújtó) kritikáját interpretálja. S ezzel is új ablakot nyit a Grendel-kutatás előtt: mert ugyan ki is emlékeznék jeles szerzőnk korai irodalomkritikáira?

Tóth László fáradhatatlan kutató és ebből kifolyólag felfedező, akárcsak nagy elődje, Turczel Lajos (bár az övénel is szerteágazóbb és kiterjedtebb az életműve, hiszen művelődéstörténész is – most a költői és műfordítói tevékenységét ne említsük, de e kötetben természetesen ezeket a területeit is mozgósítja) és gyakori szerző-megpályatársa, Filep Tamás Gusztáv (a kötet neki, FTG-nak van ajánlva).

A mű első írása precíz címében hordozza témáját: *Együtt és külön. Adatok és adalékok a szlovák költészet magyar fordításához. Történeti vázlat*. Ebben szerzőnk a 16. sz. végétől tekinti át nemcsak a szlovák költészet

magyar fordításait, hanem magyar rokon vonásait is, a kétnyelvűségtől a kettős irodalmiságig; a fő hangsúly az 1918–1919 utáni szlovák irodalom magyar fordítására esik, a fő korszakok mentén: a két háború közti időszakot vizsgálva, majd az 1948 és 1989 közé esőt, folytatva a rendszerváltás utáni időszak fordításaival, három többszerzős antológiával: *A kétfejű macska*, *Gyalogösvények a magasba* és *Szlováknak lenni csodás...* (az első kettő TL fordításait tartalmazza, a harmadikat Németh Zoltán és csapata: Beke Zsolt, Csehy Zoltán, Mizser Attila és Polgár Anikó jegyzi), s itt szerzőnk rögtön megemlíti a lírafordításban az eltelt időben szintén jeleskedő Péntes Tímeát és Merva Attilát; megjegyzem, jelenleg Merva Attila műfordítói pályája ível egyre magasabbra. Külön hangsúlyozódik Tózsér Árpád, Ozsvald Árpád, Monoszlói Dezső és Gál Sándor szerepe a szlovák líra átültetésében. Amúgy gondban van Tóth László: folyton önmagát kell kerülgetnie, de mi egyebet tehetne, a legproduktívabb fordítója a szlovák költészetnek. A szlovák költészet jelenkori fordítói gyakorlatáról, mennyiségi és minőségi mutatóiról a dolgozat végén kevesebb szó esik, de ez már nyilván a történeti vázlatból való kitekintés volna.

A *Kisebbség, többség, Közép-Európa (Adalékok és futamok az értékek egymásmellettiségéhez)* c. írás a következő alapállásból indít: „az értékek és olvasatok rendre egymás mellett foglalnak helyet, és nem egymás fölött”. A rendszerváltásig egyeduralkodó Irodalmi Szemle szerepéről pedig kimondja: „azon túl, hogy vállaltan a csehszlovákiai magyar irodalom(rész) lapja volt, egyszerre adott rálátást a teljes magyar, illetve a cseh, a szlovák és lehetőségei szerint a közép-európai (az orosz, az osztrák, a lengyel, a német, a szerb és a román), valamint a kortárs világirodalom legfontosabb történéseire, szerzőire és műveire”, a mai szlovákiai magyar lapkultúrára vonatkozóan pedig tényként állítja, „hogy a Szlovákiában kiadott magyar irodalmi folyóiratok (Irodalmi Szemle, Kalligram, Opus, Szörös Kő) még mindig a legnyitottabb szerkesztésűek közé tartoznak, akár a Magyarországon, akár a Romániában vagy Szerbiában készülő

ket veszem összehasonlításul”. (2013-as írás, akkor még megjelent a Szörös Kő.) Tóth László itt a saját szerkesztői és olvasói tapasztalatain kívül főként Grendelre és Tózsérre hivatkozik.

A kíváncsi gazda. Szent-Ivány József, az irodalom- és közösségszervező c. nagyszabású munka a kétszerzős Szent-Ivány-monográfia¹ fele: Simon Attila történész a politikus és közéleti személy életrajzát vázolta fel benne, Tóth László az irodalom- és közösségszervező Szent-Iványt. Azon túl, hogy a kötet úttörő jellegű munka, hiszen alig van a két háború közti időszakból olyan szlovákiai magyar politikai-közéleti személyiség, akinek feldolgozták volna a pályáját (Esterházy János a legismertebb kivétel), a fellelhető iratok és a szakirodalom alapján teljes szélességében és mélységében feltárja az egykori nemzetgyűlési képviselő, Szlovákia egyik legbefolyásosabb politikusa életét. Tóth László Szent-Iványit mint céltudatos irodalom- és művelődésszervezőt, lap- és könyvkiadót, irodalmifórum-teremtőt, sport-szervezőt s írókat mutatja be, szakmailag kiváló fokon. A legnagyobb s legjobb akkori magyar napilap, a *Prágai Magyar Hírlap (PMH)* alapítója, a Szentiváni Kúria nevű irodalmi összejevetelek létrehozója örvén-kapcsán Tóth László nemcsak a *PMH* történetéhez szolgáltat nagyon fontos tényeket, hanem a két háború közti irodalom, irodalmi élet, a lap- és könyvkiadás stb. jobb megértéséhez is.

A Pozsonyban magyarnak, polgári családból. Közélet Peéry Rezső élet- és pályakezdéséhez – gyermek- és kamaszévek c. fejezet eredetileg folyóiratunkban, a Fórum Társadalomtudományi Szemlében jelent meg (akárcsak a szerző több színháztörténeti dolgozata), bő tizenkét évvel ezelőtt, s Peéry élet-

útjának kezdetét vizsgálja, tizennyolc éves koráig. Tóth László (Filep Tamás Gusztávval együtt) nagyon sokat tett azért, hogy ma Peéry neve ismerősen cseng s személye ismerősnek hat a magyar kultúra közegében. E helyt is sok forrásra támaszkodik: verseire, (*Pillanatnyi elmezavar naplója* c.) naplójára, leveleire, későbbi írásaira, kortársak visszaemlékezéseire, s családi hátterével együtt feltárja lelki-érzelmi hányattatásait: „Peéry érzékeny, tágra nyitott szemű, öntudatos kisgyerek, illetve (kis)kamasz, azaz Én(ke)”, aki „Kosztolányi *Omelette à Woburn* című kis opusát tartja a legjobb magyar novellának”. A korabeli Pozsonyról is kiváló képet nyújt.

A Hontalanul. Adalékok és szempontok a „hontalanság éveinek” csehszlovákiai magyar önvédelmi küzdelmeihez és írásbeliségéhez 1945–1948/1949 c. dolgozat igazi nagy terepe a szerzőnek: ennek a szomorú és tragikus, a jogfosztott csehszlovákiai magyarságot hontalansággal sújtó három-négy éve írásbeliségét ő kutatta s tárta fel (mások, így Molnár Imre és Zalabai Zsigmond mellett), melynek középpontjában – a szórványos és alkalmi, bizonyos keretek közt szépirodalminak tekinthető szövegeken kívül – a három fő memorandum, Fábryé, Peéryé és Szalatnaié áll. „A három nagyszabású, példaértékű vállalkozás közül – melyek egyúttal a (csehszlovákiai) magyar esszéírás legjobb lehetőségeit is jelzik – végül csak Peéryé látott napvilágot a maga idejében nyomtatásban; Fábryé, mint tudvalevő, kéziratban terjedt 1968-as megjelenéseiiig, míg Szalatnaié befejezetlenül és egészen 1990-ig kéziratban maradt.” Szól az illegális érdekvédelmi szervezetekről, csoportokról is. (A CSMADNÉSZ történetét a Tóth László-tanulmány megjelenése után három évvel Bukovszky László dolgozta fel.²)

1 Simon Attila – Tóth László: *Kis lépések nagy politikusa. Szent-Ivány József, a politikus és művelődésszervező. Történelem-tanárok Társulása – Fórum Kisebbségkutató Intézet. Somorja, 2016.* A kötet szabadon elérhető a Fórum Intézet adatbázisában: <https://adatbank.sk/digitalislar/digitalizalt-konyvek/>

2 Bukovszky László: *A Csehszlovákiai Magyar Demokratikus Népi Szövetség és a Mindszenty-per szlovákiai recepciója.* Budapest – Somorja, Nemzeti Emlékezet Bizottsága – Fórum Kisebbségkutató Inté-

Az őrhely megszólalt. Adalékok és felvételek Fábry Zoltánhoz 1945–1948 – ez a címe a következő fejezetnek, melyben a szerző a Fábry-értékelések és életmű-értelmezések máig tartó, igen szerteágazó vélekedések és megítélések hátterében vázolja Fábry szerepét a csehszlovákiai magyarok hontalansága (deportálások, lakosságcsere, reszlovakizáció) idején, de az egész (a második világháború utáni) életművet megmozgatva, a rendszer-váltás utáni Fábry-revizióra is kitérve. Jellemző adalék: az 1948 decemberében indult Új Szó Fábry Üzenet című írásával indult, mely „megcenzúrázott formában látott csak napvilágot”. (A „Fábry-hagyaték megőrzésében, feltárásában és közreadásában a mai napig fellelhető hiányosságokról, mulasztásokról” szólva Tóth Lászlónak sajnós megínt csak igaza van, jóllehet vannak pozitív fejlemények, például egy éve a Fórum Intézet teljes egészében feldolgozta és kutathatóvá tette Fábry Zoltán hagyatékát – 95 levéltári doboz. [Ő persze ezt is tudja, s ebben az írásában is használja forrásként a Fábry-hagyatékot].)³ A tanulmány középpontjában az 1946 tavaszán íródott Fábry-memorandum, A vádlott megszólal áll, keletkezéstörténetével s utóéletével (az Újszárat 1945–1948 c. naplóval együtt). Szerzőnk részletesen ismerteti a memorandum minden kiadását, szlovák fordítását, s Fábry 1945 és 1948 közötti időszakát „az életút és az életmű súlypontilag talán legfontosabb szakaszá”-nak tartja.

A Magyar magatartás és irodalom Csehszlovákiában. Szalatnai Rezső és a csehszlovákiai magyar irodalom 1948 után c. tanulmány egy kiforrott, rövid és nagyon jó 2018-as összefoglaló: minden, amit Szalatnairól tudni illik; „haláláig lényegében megmaradt (cseh)

szlovákiai magyar írónak” – írja szerzőnk, aki szerint Szalatnai „életműve sem mentes bizonyos szembetűnő ellentmondásoktól”. (Kié nem?, kérdezhetnénk, de ezt könyve elején maga Tóth László is felteszi.)

Bábel tornyában liftboy. Újabb sorok a „problematikus” Forbáth Imréhez – így a következő fejezet címe, ez valójában Forbáth újrafelfedezése az olvasók számára, egy Tóth László által készült terjedelmes Forbáth-válogatás⁴ előszava, maga a válogatás Forbáth verseit, aforizmáit, esszéit, tanulmányait, leveleit közli. Szerzőnk egyik megállapítása a költő habitusáról: „igazából soha nem tartozott – nem tudott tartozni – sehova.” Forbáth, aki avangárd verseivel a Ma, az Akasztott Ember és az Ék hasábjain indult, majd Kassákéktól elfordulva a prágai avangárdal (és baloldallal) veszi fel a kapcsolatot s 1931-ben a Fábry-féle Az Út munkatársául szegődik, élete végéig elkötelezi magát a kommunizmus mellett. A második világháború után Teplicén lett fürdőorvos, s néhány cseh nyelvű írásától és fordításától eltekintve nem publikált (verset legalábbis nem írt). Az 1950-es évek második felében vette fel ismét a kapcsolatot az akkori csehszlovákiai magyar írókkal, így Fábryval is; Fábry előszavával jelentek meg válogatott versei 1958-ban, ennek kiadták cseh, majd szlovák változatát is.

„...annyi forró láz gyümölcse.” Fábry Zoltán és Forbáth Imre levelezése 1956–1967 címmel az előzőre szépen kötődő dolgozatában Tóth László a két kor- és részint sors-társ kapcsolatát tárja fel fennmaradt levelezésük alapján (Fábry egy évvel volt idősebb Forbáthnál, s három évvel élte őt túl), rámutatva rokon szellemiségükre: mindkettejükre nagy hatással volt az avangárd és a baloldal

zet, 2016. A kötet szabadon elérhető a Fórum Intézet adatbázisában: <https://adatbank.sk/digitalis-tar/digitalizalt-konyvek/>

3 Egyébként 2022 októberében a Turczel Lajos-hagyatékot is.

4 Forbáth Imre: *Bábel tornyában liftboy*. Verseik, aforizmák, esszék, tanulmányok, levelek. Vál., szerk., a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Tóth László. Dunaszerdahely, Szlovákiai Magyar Írók Társasága, 2017.

eszmeisége, de arra is, hogy míg Fábry eleven kapcsolatban maradt a magyar nyelvvel, a teplicei remete Forbáth kényszerűségéből eltávolodott tőle. A tanulmány a kölcsönös levelezésből Forbáth 88 és Fábry 74 levelét veszi alapul, s feltárja Forbáthnak a csehszlovákiai magyar irodalomba való, az ötvenes évektől számitott visszatérése körülményeit, eseményeit, közléseit; szerzőnk figyelme a feltehetően elmaradt vagy elveszett levelekre is kiterjed. A levelekben mindkét részről sok a panasz, a testi-lelki nyűg és bosszúság (mindenütt bürokrácia, cenzúra stb.; „Így járnak az utolsó mohikának” – írja Forbáthnak Fábry) – s közben kapunk egy komplett társasalom- és korrajzot.

Gúzsba kötve. Fel- és megjegyzések az 1968 utáni posztsztálinista konszolidáció éveihöz a csehszlovákiai magyar irodalomban 1969–1989 – ez a címe annak a fejezetnek, melyet történetileg az ország '68-as megszállása, irodalmilag az *Egyszemű éjszaka* (1970) költői és a *Fekete szél* (1972) prózaantológia fémjelez Csehszlovákiában. Szenvedő alanyai elsőként a Tóth László által is felsorolt félreállított írók: Dobos László, Gyurcsó István, Tóth Elemér, Turczel Lajos, Tózsér Árpád, Cselényi László. Másodikként pedig épp az említett antológiák prominens szerzői, köztük a Magyarországra kényszerített Varga Imre és Tóth László. De a sor folytatható – Koncsol Lászlóval az élen (Mács József, Zalabai Zsigmond... – elég hosszú a névsor). A husáki konszolidáció ideje ez, az ún. „normalizációé”, mely a gyakorlatban éppenséggel a normális ellentéte volt. Tóth László felvázolja az éppen pezsgésnek indult és felszáll ágában levő irodalmi életet és irodalmat, hogy aztán rátérjen a kööttségek, szabályozások és tiltások mibenlétére. Aki nem élte át, nem szenvedte meg, nehezen értené meg annak a kornak a szellemiségét. „1978-ban például a pozsonyi Irodalmi Szemle évi tíz száma közül hetet jelentettek föl már-már taláalomra kipécézett anyagai miatt, melynek főszerkesztője szinte ingajáratban közlekedett a szerkesztőség és a pártközpont között.” Tóth László kelet-közép-európai kontextusba helyezve taglalja e kor-

szakot, s mintegy mellesleg felmutatja legjelentősebb opusait (nem csak a szépirodalmiakat).

Az ismeretlen Grendel Lajos. Szempontok és adalékok életéhez és pályájához – a címe a kötet legdinamikusabb, legelevenebb fejezetének, de ezt nem az mondatja velem, hogy ismertem-e Grendel Lajost, hanem Tóth László írásának lendülete, eleven-sége, élményszerűsége. Noha természetesen ebben is mindent adatol. Kezdve Grendel első (1966-ban megjelent) vitacikkével, az utolsó regényéig bezárólag végigköveti a novellista és regényíró és irodalomtörténész pályafutását – ahogy az írás alcíme jegyzi: *Naplóm s napjaim szerint*. Szirák Pétert és Elek Tibort, Grendel két monográfusát gyakran idézi, de a magyar irodalom szinte teljes palettája felvonul e dolgozatban, Grendel révén, Szabek Miklós kritikája kapcsán még Ottlik is. (Nagy a valószínűsége ugyanis annak, hogy az *Éleslövészetről* kritikát író [Ottlik-novella-hős] Szabek Miklós maga Ottlik Géza.) Terjedelmesen elemzi Grendelnek a szlovák irodalomba való beágyazottságát. S közli fordításában az eddig csak szlovákul megjelent Grendel-írást, mely arra az alkalomra született, ha megkapná a Nobel-díjat – fergeteges szöveg, nem lehet megállni hangos nevetés nélkül. Az ismeretlen Grendel Lajos: valóban, ahogy eddig kevésbé ismertük.

Hagyományfolytonosság – hagyománytörés – identitás. Kérdések és tőprengések a szlovákiai magyar irodalomhoz (akár van, akár nincs) – ez a tanulmány az időnként fő kérdésé előlépők egyikét taglalja: a szlovákiai magyar irodalom fogalmát, bár ezt Németh Zoltán időközben (tizenöt évvel ezelőtt) nagyon precízen dokumentálta és összefoglalta *A bevégezhetetlen feladat – Bevezetés a „szlovákiai magyar” irodalom olvasásába* (tanulmányok, Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 2005) c. kötetében, utóbb pedig Szalay Zoltán szépirodalmilag is teljesen szétírta és kiürítette a *Faustus kisöccse* c. (nem véletlenül „felőr-lődési”-nek jegyzett) regényében (Pozsony/Dunaszerdahely, Kalligram, 2019). Minde-mellett Tóth László történeti-eszmetörténeti-irodalmi érvelésű, száz évre visszatekintő dol-

gozata precízen felsorakoztatja a „szlovákiai magyar irodalom” címkéjű fogalmat meghatározó tényezőket. S eközben (miközben szépen rátér napjainkra), mintegy melleleg nagyon lényeges problémákra hívja fel a figyelmet, pl.: „S még ha el is jut(na) az olvasóhoz egy-egy könyv megjelenésének a híre, megvásárolni már sem a lakóhelyén, sem másutt nem tudja, de – talán az egyedüli fővárosi Írók Boltja kivételével – Magyarországon sem, és többnyire hiába keresi azt az általa elérhető könyvtárakban is. De ugyanez a helyzet a még megmaradt szlovákiai magyar irodalmi lapok (Irodalmi Szemle, Opus, illetve a Kalligram) beszerezhetőségét illetően is. További gond, dolgozatom eredeti terepénél maradva, ha valamely szlovákiai magyar írónak Magyarországon jelenik meg könyve, szinte a legcsekélyebb esélye sincs, hogy az eljusson a szlovákiai (felvidéki) magyar olvasóhoz, aki értesülni is csak esetlegesen értesülhet róla, így a magyarországi könyvesboltokban is nehéz utánajárnia.” Kitér a támogatások és a média szerepére is, valamint arra, hogy sok szerzőnek eleve Magyarországon jelenik meg kötete, s arra a következtetésre jut, hogy mára „kizárólag földrajzi értelemben használódik a »szlovákiai« jelző”.

A kötetet utolsó dolgozata (*Utószó helyett. Száz év a „világfelfordulás” után. Trianon a szlovákiai magyar irodalomban?*) a Csehszlovákiába és kisebbségbe került magyar értelmiségiek-írók dilemmáit veszi sorra, megállapítva pl.: „a szlovákiai magyar irodalom

egyik, azóta is meghatározó vonása: írói szélreszorítottság-érzéséből is fakadó *szorongása*, hogy az sokszínű, differenciált és tágabb összefüggésekben is mérhető *irodalom* legyen, mely ezáltal az egy magyar irodalomnak is részét képezi”. (Kiemelések az eredetiben.)

A kötetet Csapody Miklós értő és terjedelmes utószava zárja, mely részletes Tóth László-élet és -pályarajzként is olvasható, nemkülönben a kötetben szereplő témák pontos összefoglalása és értékelése. Két apró félregépelés a végén: Hungaricum könyvmagazin, 540. p. (helyesen Bibliotheca Hungarica), Fórum Társadalomtudományi Folyóirat, 556. p. (helyesen Fórum Társadalomtudományi Szemle).

Tóth László alapos munkát végzett, s ha korábban láttuk-olvastuk is valamely itt szereplő írását, vagy akár mindet, jó egy kötetben látni őket, mert mindegyik más viszonyítási alapként is szolgálhat a többihez. A szerző szerény ember (van mire szerénynek lennie), még a biztos(nak vélhető) tényekhez is hozzáfűzi: „tudtommal”, „ismereteim szerint”. Az elején megjegyeztem, hogy tizenöt év termése. Persze, csak válogatás, csak egyetlen vezérfonalra felhúzott témakörnyi válogatás a tizenöt év terméséből. Jó, hogy a mű Magyarországon jelent meg: bárki ottani érdeklődő olvasó dióhéjban megkapja azt, amit a (cseh)szlovákiai magyar irodalomról tudni kell és érdemes.

Csanda Gábor

Számunk szerzői

A. Gergely András (1952)
társadalomkutató, kulturális antropológus (ELTE TáTK, MTK TK PTI, Budapest, Magyarország)

Balázs Géza (1959)
nyelvész, néprajzkutató, egyetemi tanár (Színház- és Filmművészeti Egyetem, Budapest, Magyarország; Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad, Románia)

Bodnár Krisztián (1984)
történész, segédlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára Sátoraljaújhelyi Fióklevéltár, Sátoraljaújhely, Magyarország)

Fülöp László (1944)
nyelvész (Kaposvár, Magyarország)

L. Juhász Ilona (1960)
etnológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja, Komárom; Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Lakatos Judit (1971)
történész (Budapest, Magyarország)

Lampl Zsuzsanna (1959)
szociológus, író, újságíró (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja; Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, Szlovákia)

Liszka József (1956)
etnológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja, Komárom; Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Máté György (1979)
etnográfus (Feled, Szlovákia)

Mészáros András (1949)
nyugalmazott egyetemi tanár, filozófiatörténész (SZTA Filozófiai Intézet, Pozsony, Szlovákia)

Öllös László (1957)
politológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja; Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, Szlovákia)

Simon Attila (1966)
történész (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja; Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)